



ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

ІЛЬНИЦЬКИЙ Михайло Степанович - кандидат юридичних наук, Голова Всеукраїнської громадської організації «Громада і Закон»

Принципи виборчого процесу встановлюються законами України і, насамперед, Конституцією України. У вітчизняній юридичній літературі мають місце різні підходи до розуміння змісту та суті принципів виборчого процесу (виборчого права). У статті обґрунтована позиція, що принципи виборчого процесу – це основоположні керівні ідеї (засади), згідно з якими здійснюються всі виборчі процедури та гарантуються права і свободи громадян у виборчому процесі, вказано, що конституційні принципи обумовлюють юридичні засади і механізми, що використовуються з метою здійснення чесних і справедливих виборів з повними гарантіями свободи здійснення волі виборця.

Визначення суті та змісту принципів виборчого процесу сприяє вирішенню проблеми пошуку оптимальних шляхів реалізації принципів демократії.

Ключові слова: принципи, засади, виборчий процес, виборче право, виборці, волевиявлення, Конституція, закони України.

Вступ

У сучасний період реформування всіх сфер суспільно-політичного життя країни особливої актуальності набуває проблема пошуку оптимальних шляхів реалізації принципів демократії. У правовому відношенні це, насамперед, отримує вираження у формуванні нових підходів до правового регулювання виборчого законодавства. У виборчому законодавстві значна увага приділяється саме виборчому процесу, як вре-

гульованій правовими нормами сукупності дій громадян і уповноважених органів, що спрямовані на формування якісного і кількісного системи органів публічної влади.

Стан наукової розробленості теми розкривається в наукових працях Марцеляка О.В., Фрицького О.Ф., Бугина М.Г., Ключковського Ю.Б., Астахової Т.В., Ставнійчука М.І., Козодой Л.М. та інших авторів, проте, як на погляд, ними не розкрито повністю поняття принципів виборчого права.

Мета статті полягає в розкритті значення змісту і суті принципів виборчого процесу (виборчого права).

Виклад основного матеріалу

В основі виборчого процесу покладені певні засадничі вихідні ідеї та вимоги, що є основою здійснення кожної виборчої процедури та визначаються як його принципи. Про важливість певних засад, що лежать в основі будь-якої діяльності, вказував ще П. Прудон, зазначаючи, що принципи взагалі є душею історії. Будь-який принцип має свою ідею, отже, свій принцип і свій закон; будь-яке явище відповідає якійсь ідеї; ніщо не відбувається у світі, не виражаючи якоїсь ідеї, – усе це є аксіомою новітньої філософії. На принципах ґрунтується все життя народів і все моральне значення їхнього побуту; через певні принципи здійснюються державні перевороты, вмирають і відроджуються спільноти... [1, с. 5].

Загальновідомо, що принцип (від лат. *principium* – «основа, начало») – це керівна ідея, основне правило поведінки. У логічному розумінні принцип – основоположне поняття, основа системи, що є узагальненням і поширенням якогось положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований. Під принципом дії, що по-іншому називається максимою, розуміється, наприклад, етична норма, яка характеризує відносини людей у суспільстві [2, с. 363].

Виходячи із правової природи конституції, особливе значення має саме конституційне закріплення засад виборчого процесу. Ще у ХІХ столітті німецький філософ Ф. Лассаль писав, що конституція, маючи силу закону, тим самим повинна бути законом, і в той же час вона має бути більше аніж закон, більш святою, стійкою і незмінною, ніж закон [3, с. 540]. Конституційне закріплення виборчих принципів створює орієнтири для вироблення виборчого законодавства, фактично виступає гарантією стабільності конституційного ладу

У науковій літературі, присвяченій проблемам виборчого законодавства, дослідники використовують поняття «принципи виборчого права» та «принципи виборчого процесу», «засади виборчого процесу», «засади виборчого права». Варто проаналізувати підходи до визначення змісту кожного з цих понять. Чи доцільно говорити про їх ототожнення, чи вони мають дещо різне значення. Ця невизначеність існує і на законодавчому рівні. Так, у ч.1, ст. 1 Закону України «Про вибори народних депутатів» законодавець вживає поняття засади виборів і визначає їх як загальне, рівне і пряме виборчого права шляхом таємного голосування [4]. У теорії конституційного права вказані засади ми ототожнюємо із поняттям «принципи». Тому, як справедливо зазначає О. Марцеляк, існує потреба в уточненні правової природи вказаних понять [5, с. 365].

У вітчизняній літературі мають місце різноманітні підходи до розуміння принципів виборів (виборчого права). Найбільш поширеним є визначення принципів виборчого права – цих основоположних керівних ідей (засад), що лежать в основі правової регламентації конституційного інституту виборів

[6, с. 209]. Як бачимо, поняття «принципи» і «засади» ототожнюються.

Окремі автори сутність принципів виборчого права пов'язують із демократією. Зокрема, М. Бучин використовує поняття «демократичні принципи виборів» і визначає їх як засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням [7, с. 37]. Схожої думки дотримується й Л. Козодой, зазначаючи, що під принципами варто розуміти основні ідеї, які відображають демократичну природу виборчих прав, гарантій, процедур та які забезпечують законодавчо визначене, чітко збалансоване нефальсифіковане проведення виборів різного рівня, реалізацію та захист виборчих прав громадян та інших суб'єктів виборчого процесу [8, с. 108].

Деякі автори пов'язують принципи виборчого права із легітимністю виборів. Так, Б. Сташків визначає принципи виборчого права як обов'язкові вимоги та умови, без дотримання яких будь-які вибори не можуть бути легітимними [9, с. 353].

У працях деяких вітчизняних дослідників аргументується думка ототожнення понять «принципи» та «засади». На це вказує і М. Ставнійчук, відзначаючи, що основні принципи виборів – це засади, на основі яких здійснюються вибори і відповідно до змісту яких вибори можна вважати реальним волевиявленням народу, формою народовладдя [10, с. 315]. Схожі думки висловлює О. Ковальчук, наголошуючи на тому, що законодавцю варто уникати окремого вживання термінів «принципи» та «засади», об'єднавши їх одним поняттям «засади виборчого процесу» [11, с. 4].

О. Марцеляк вважає, що сутність принципів виборчого права доцільніше визначати через категорію «ідея», тим самим підкреслюючи їх свідомий та вольовий аспекти. Виходячи з вищевказаного, принципи виборчого права – керівні ідеї, що лежать в основі формування представницьких органів, виражають сутність виборчого права і визначають його зміст та забезпечують реальний характер волевиявлення народу і легітимність виборчих органів публічної влади [12, с. 28].

Т. Астахова формулює поняття принципів виборчого права як основоположних ідей, стійких керівних витоків, які адекватно відображають демократично-правові цінності, сприйняті суспільством на певному етапі його розвитку, визначають природу сучасного вітчизняного конституціоналізму, та, відповідно, розкривають сутність виборів як передбаченої Конституцією України пріоритетної форми безпосередньої демократії, служать для створення внутрішньо узгодженої системи виборчого законодавства з метою реалізації і гарантування виборчих прав громадян України та забезпечення організації і проведення всіх видів виборів у державі [13, с. 32].

Розуміння вище названих проблем має базуватися на таких позиціях: а) традиційно у конституційному праві поняття виборче право вживається у двох значеннях, як об'єктивне виборче право, – що полягає в системі правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів публічної влади; б) суб'єктивне виборче право – гарантована громадянину державою можливість брати участь у виборах органів публічної влади. Це комплекс конкретних прав особи, серед яких виділяють: активне виборче право (загальне виборче право), тобто право обирати; пасивне виборче право, тобто право обиратися у виборні органи держави або місцевого самоврядування. Виходячи з цього, принципи виборчого права України – це основні засади, керівні положення, що визначають сутність і зміст реалізації та гарантування виборчих прав громадян України і забезпечують передбачений Конституцією та законами України порядок організації і проведення всіх виборів у державі. Поняття виборчий процес розглядається як певна діяльність органів і громадян, спрямована на підготовку і проведення виборів, та як система правових норм, що регулюють цю діяльність. Відповідно, принципи виборчого процесу – це певні засади, вихідні вимоги та ідеї, покладені в основу кожної виборчої процедури. Як бачимо, вказані поняття пов'язані між собою та доповнюють один одного. Тому, не ототожнюючи поняття «принципи виборчого права» та «принципи виборчого процесу», варто

розглядати їх у тісному взаємозв'язку і взаємообумовленості.

Як бачимо, вказане визначення також підтверджує взаємозв'язок поняття «принципи виборчого права» та «принципи виборчого процесу». А також думку про те, що будь-які принципи не є догмами, вони коригуються, розвиваються, як і право в цілому. Поступове еволюційне перетворення принципів є об'єктивною необхідністю [14, с. 59].

Принципи або засади виборчого права і процесу мають вагомe теоретичне та практичне значення. З погляду теорії вони сприяють формуванню змісту виборчого права як конституційно-правового інституту, а їх практичне призначення полягає у впливі на політичні реалії, у необхідності застосування при формуванні виборчого законодавства, функціонуванні механізму проведення виборів.

Якщо стосовно визначення ролі принципів виборчого права і виборчого процесу в житті демократичної держави дослідники мають майже одностайну думку, то їх класифікація представлена у конституційному праві за різними критеріями.

Так, М. Бучин поділяє принципи виборчого процесу на базові і додаткові. На думку дослідника, базові стосуються участі виборців у виборчому процесі, мають універсальний характер, є загальноновизнаними у світі; на них ґрунтується інститут виборів як демократичний інститут (вільні, рівні, загальні, прямі вибори шляхом таємного голосування). Додаткові принципи характеризують особливості самого виборчого процесу, вони не мають універсального характеру і можуть мати певні особливості залежно від виду виборів (принцип гласних виборів, принцип свободи агітації, принцип рівності суб'єктів виборчого процесу) [7, с. 37].

Ю. Ключковський дотримується в дечому схожій точки зору і систему принципів виборчого права також поділяє на дві групи: принципи, що стосуються голосування (таємне, особисте, однократне, факультативне) та принципи, що стосуються виборів у цілому (загальні, прямі, рівні, вільні, чесні вибори) [15, с. 43].

Окремі вчені, зокрема Л. Козодой, поділяють принципи виборчого права за підставою їх цільового призначення в механізмі правового регулювання виборчих відносин: принципи організації та проведення виборів, які утворюють концептуальні засади правового забезпечення виборчих відносин та принципи участі громадян у виборах [16, с. 11].

Дещо з інших позицій класифікує принципи виборчого права Т. Герасименко, поклавши в основу класифікації елемент волі. На цій підставі дослідниця розмежовує принципи на такі, що протистоять зовнішньому, «штучному» викривленню волі народу на виборах (загальні, рівні, прямі вибори) і такі, що перешкоджають внутрішньому, природному перекручуванню волі народу (вільні вибори та таємне голосування) [17, с. 24-25].

О. Марцеляк принципи виборчого права класифікує за юридичною силою правових актів, у яких вони закріплені: принципи, закріплені в міжнародно-правових документах, принципи, закріплені на рівні конституції, принципи, закріплені на рівні виборчих законів [5, с. 370].

Не ставлячи за мету детально розробити класифікацію принципів виборчого права, схилиємося до поглядів тих учених, які поділяють їх на так звані конституційні (базові), які визначають основні засади виборів, як демократичного конституційно-правового інституту та принципи, що визначають суть виборчого процесу і закріплені на рівні окремих виборчих законів. Конституційні, у свою чергу, варто поділити на загальні конституційні та конституційні принципи виборів.

Аналізуючи конституційні засади виборчого права і виборчого процесу, варто погодитися з думкою Т. Астахової про те, що з онтологічних позицій принципи виборів пов'язані з основоположними ідеями, засадами, що отримали загальне визнання у світовій та національній конституційній практиці, та у правовідносинах, тобто з конституційними принципами [13, с. 32]. Мова йде про такі загальні конституційні принципи як народовладдя (ст. 5), принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю

(ч 1., ст. 3), утвердження і забезпечення прав і свобод людини державою (ч.2 ст. 3), відповідальності держави перед людиною за свою діяльність (ч. 2 ст. 3), принцип верховенства права, вищої юридичної сили Конституції і прямої дії її норм (ст. 8) тощо [18].

Вказані конституційні принципи обумовлюють юридичні засоби і механізми, що використовуються з метою здійснення виборів, що максимально повно відображали та репрезентували волю народу як владного суверена, та дають змогу забезпечити інші конституційні принципи виборів, такі як вільні і загальні, рівні і прямі вибори, що здійснюються шляхом таємного голосування.

Тому варто зупинитися на аналізі окремих із них та характеристиці їх ролі у процесі функціонування конституційно-правового інституту виборів.

У ст. 19 Конституції України закріплено принцип законності, згідно з яким органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Саме в цьому принципі втілюється забезпечення неухильного дотримання прав та свобод людини та громадянина. Названий принцип гарантується Конституцією України, ч. 2 ст. 6 якої прямо вказує, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Невід'ємним від принципу законності є надто важливий і обов'язковий конституційний принцип верховенства права, що вимагає підпорядкування діяльності державних інститутів потребам реалізації прав людини, забезпечення їх пріоритетності перед усіма іншими цінностями демократичної держави [19, с. 7].

Принцип верховенства права, який, відповідно до ст. 8 Конституції України, має бути визначальним для функціонування як держави в цілому, так і кожної ланки державного механізму. Принцип верховенства вимагає підпорядкування діяльності державних інститутів потребам реалізації прав людини, забезпечення їх пріоритетності перед усіма іншими цінностями демократич-

ної держави Але слід погодитися з тими науковцями, які зазначають, що принцип верховенства права визнається радше ідеалом, до здійснення якого має прагнути кожна держава, що намагається стати правовою, та й усі колективні суб'єкти соціуму, які прагнуть правового суспільства [20, с. 22].

Основою безпосередньої демократії є принцип суверенітету народу. З'єднуючою ланкою між представницькою і безпосередньою демократією є саме вибори, що передбачають делегування народного суверенітету представницькому органу, тим самим надаючи народу унікальну можливість контролю за діяльністю органів влади включаючи їх повну заміну. Відповідно до Конституції Україна є демократичною та правовою державою (ст. 1). Проявом демократичності держави є закріплення у ст. 5 Конституції України принципу народовладдя як системи форм безпосереднього вільного волевиявлення народу – носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні. Відповідно до ст. 69 Конституції України народовладдя здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії. Крім того, ч. 1 ст. 38 Конституції України закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування [18].

У ст. 71 розділу III Конституції України закріплено конституційні принципи вільних, загальних, рівних і прямих виборів, що проходять шляхом таємного голосування. З позицій конституційних засад виборчого процесу вони заслуговують на більш ґрунтовний аналіз. Принцип вільності виборів гарантує виборцям свободу формування та виявлення їх волі. Громадянам України мають забезпечуватися умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні. Принцип рівних виборів, на думку М. Ставнійчук, передбачає, що у процесі їх організації і проведення повністю виключається будь-який примус щодо участі або неучасті як у виборах у цілому, так і у процедурі голосування, а також виключається тиск на виборця при визначенні ним, як голосувати на виборах [21, с. 91].

Висновок

Принципам виборчого процесу мають відповідати всі стадії виборчого процесу, зокрема, принципам вільності та свободи. Вільними визнаються вибори, що характеризуються відсутністю тиску та залякування виборців щодо їх бажання брати або не брати участі у виборах та щодо вибору кандидатів при голосуванні. З одного боку, даний принцип повинен гарантувати виборцеві свободу здійснення волі на виборах. Однак, з іншого, свобода стосується й процесу формування волі виборця. Важливою гарантією проведення вільних виборів є незалежність судової влади, здатність влади захистити виборчі права громадян. Тим часом законний інтерес політичних партій і кандидатів полягає в тому, щоб схилити громадян по можливості на свій бік. В умовах тривалої передвиборної боротьби виборці перебувають під постійним впливом з боку конкурентних політичних груп, які намагаються вплинути на волевиявлення громадян на виборах. З урахуванням цієї обставини необхідно розрізняти законний і незаконний вплив на виборців, що має бути предметом окремого наукового аналізу.

Література

1. Прудон П. Ж. Война и мир: исследование о принципе и содержании международного права / П. Ж. Прудон // Сочинения П.Ж.Прудона: в 2 т. – Т.1. – М.: Черепин и К, 1864. – 346 с.
2. Философский энциклопедический словарь / Губский Е.Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В.А. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576с.
3. Лассаль Ф. О сущности конституции Речь, произнесенная в одном берлинском бюргерском окружном собрании в 1862 году (Отрывок из речи) // Андреева Г.Н. Конституционное право зарубежных стран. – М.: Эксмо, 2005. – 656 с.
4. Про вибори народних депутатів України. Закон від 17.11.2011 № 4061-VI (редакція від 26.11.2015) [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/4061-17
5. Марцеляк С.М. Співвідношення принципів вітчизняного права та засад (принципів) виборів народних депутатів України

/ С.М. Марцеляк // Форум права. – 2013. — № 3. – С. 365– 371.

6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України / О.Ф.Фрицький – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.

7. Бучин М. Демократичні принципи виборів: суть та типологія / М. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2008. – Випуск 20. – С. 37– 42

8. Козодой Л.М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні: дис.... канд.. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право / Л. В. Козодой. – К., 2006.

9. Сташків Б.І. Конституційне право України / Б.І. Сташків. – Чернігів: РВВ, 1999. – 264 с.

10. Ставнійчук М. І. Вибори в Україні / М.І. Ставнійчук // Конституційне право України / за ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка. – С. 308 – 340.

11. Ковальчук О. Б. Виборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02. – конституційне право / О.Б. Ковальчук. – Одеса, 2003. – 20 с.

12. Марцеляк О.В. Принципи виборів народних депутатів України (загальнотеоретична характеристика) / О.В. Марцеляк // Вісник Академії митної служби України. – 2009. – №1. – С. 26 –34.

13. Астахова Т.В. Принципи виборчого права України: конституційно-правова теорія та практика / Т. В. Астахова // Актуальні проблеми держави і права. Випуск 65. – 2012. – № 2. – С. 31– 39.

14. Шерстюк В. М. Розвиток принципів судочинства в арбитражному судопроизводстві / В. М. Шерстюк // Хозяйство и право. – 2002. – №4. – С. 57–72.

15. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: законодавче застосування і реалізація / Ю.Б. Ключковський // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Вибори і референдум в Україні: законодавче забезпечення, проблеми та шляхи удосконалення». – К.: Нора-друк., 2003. – С. 43 – 45.

16. Козодой Л.М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні: автореф.... канд.. юрид. наук:

SUMMARY

The principles of the electoral process are established by the laws of Ukraine and, first of all, by the Constitution of Ukraine. In the domestic legal literature, there are different approaches to understanding the content and essence of the principles of the electoral process (electoral law). The article substantiates the position that the principles of the electoral process are the basic guiding principles (principles) under which all electoral procedures are carried out and the rights and freedoms of citizens in the electoral process are guaranteed, that the constitutional principles stipulate the legal principles and mechanisms used for the purpose of realization fair and just elections with full guarantees of the freedom to exercise the will of the voter.

Determining the essence and content of the principles of the electoral process helps to solve the problem of finding the best ways to implement the principles of democracy.

Key words: principles, principles, electoral process, electoral right, voters, expression of will, Constitution, laws of Ukraine.

12.00.02 – конституційне право / Л. В. Козодой. – К., 2006.– 19 с.

17. Герасименко Т.В. Принципы выборов в органы государственной власти и местного самоуправления в Российской Федерации: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Т.В. Герасименко.– Тюмень, 2003. – 243 с.

18. Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 р. №254/96 [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр

19. Авер'янов В.Б. Принципи верховенства права – вирішальна засада реформування державної служби / В. Б. Авер'янов // Наукові засади реформування державної служби в Україні / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юрнаукацентр, 2000. – С. 6–13.

20. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу) / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 3. – С. 19–23.

21. Виборче право України / За ред. В.Погорілка, М. Ставнійчук. – К.: парламентське видавництво, 2003. – 383 с.